

A MAGYARORSZÁGI GYÓGYSZERTÁRI VIZSGÁLATOK ALAPVETŐ REFORMJAI A 18. SZÁZADBAN

DUKA ZÓLYOMI NORBERT

A gyógyszerterek ellenőrzését a történelmi fejlődés folyamán Európában először II. Frigyes szicíliai király ismert törvényei vetették fel a 13. században. Ebben bizonyára nagy szerepe volt a salernói egyetem orvoskarának, mely már a konkurrencia letörése kedvéért is felügyeleti jogot igényelt magának az állandó székhellyel bíró gyógyszereket árusító személyek, a stationariusok felett. Ez az összefüggés — egyetem = felügyelet a gyógyszerészek felett — a további fejlődés folyamán is kifejezésre jutott. Ahol egyetemek léteztek, az egyetemi hatóságok figyelme a gyógyszerterek ellenőrzésére is kiterjedt, ahogyan azt pl. az akkori Habsburg monarchia keretébe tartozó Bécs és Prága példája mutatja.

A másik gócpont, ahol a gyógyszerteri vizsgálatok szükségességének a gondolata felmerült, és többé-kevésbé állandóan és folytatódóan megvalósult, a városok voltak. A városiasodás egyik jele volt a közegészségi ügyek fokozatos rendezése és ennek keretében a gyógyszerterek keletkezése — gyakran az állandóan fenyegető pestisjárványokkal kapcsolatban. Ezt a kérdést itt csak futólag akarom érinteni: voltak városi gyógyszerterek, leginkább a német területeken. A történelmi Magyarországon ez az intézmény néhány, az akkori Felső-Magyarország területén fekvő városra, mint pl. Kassa, Lőcse, és néhány erdélyi városra korlátozódott. Ezek felett természetesen már eleve is felügyeletet gyakorolt a városi tanács, hiszen saját intézményéről volt szó, melyet csak bérbbe adott. A gyógyszerterek másik fajtájánál: a városokban, később mezővárosokban is magánkezdeményezésre, de hivatalos engedély alapján létesített gyógyszerteraknál — valószínűleg külföldi minta hatására — a 16. századtól kezdve találkozunk gyógyszerteri vizsgálatokkal. Így pl. Pozsonyban az 1599. évi ún. polgári cikkelyek — Bürgerartikel — tették kötelezővé a gyógyszerterek vizsgálatát. Ezt a kötelezettséget a városi tanács az 1615-ben Jenischius Pál városi orvossal kötött egyezményébe is belefoglalta.¹ Hasonló rendelkezést adott ki Sopron 1595-ben, és gyógyszerteri vizsgálatok mutathatók ki Kassán is a 16. században.²

Mindezen rendelkezések azonban csak egy bizonyos városra vonatkoztak, és ha követjük a városi jegyzőkönyveket, — azt láthatjuk, hogy csak rendszertelenül és nagy szünetek közbeiktatásával került sor a gyakorlatban a gyógyszerterek vizsgálatára. Az akkori Magyarország egész területére nézve először III. Károly király 1727-ben és 1736-ban kelt rendeletei mondták ki a gyógyszerterek évenkénti ellenőrzésének a kötelezettségét. Az irodalomban elhangzottak olyan vélemények is, hogy a gyógyszerészekre vonatkozó két bécsi szabályzat (1616, illetve 1714) Magyarországon is kötelező érvénnyel bírtak.

¹ Vámosy I.: *Adalékok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban*. Pozsony, 1901.

² Magyary-Kossa Gy.: *Magyar orvosi emlékek*. Bp., 1931 III. köt. 1009. sz.

Ez azonban semmiképpen sem áll fenn, mert nevezett rendelkezések 28. Paragrafus kifejezetten kimondja, hogy „az Enns folyó feletti és alatti” tehát csak osztrák területre vonatkoznak.³

A gyógyszerterek kötelező évi vizsgálatát elrendelő rendelkezések azonban csak formai jellegűek voltak. Arról, mit kell a vizsgálatkor megállapítani és milyen módszerekkel, nem szóltak. Ezt a gyakorlatra, illetve a vizitátorok belátására bízták. A vizsgálatban résztvevők kérdését külföldi minta szerint rendezték: a vizsgálatot egészségügyi személyek, egy vagy több orvos, ritkán gyógyszerész is, és a városi tanács képviselői ejtik meg. A megye területén, ha volt, akkor a megyei orvos, egyébként a területen fekvő valamelyik város orvosa.

Ilyen módon 1786-ig, amikor először írt elő a Helytartótanács egy egész Magyarországra érvényes vizsgálati mintát, a gyógyszertervizsgálati jegyzőkönyvek tarka egyveleget képviseltek. Egyesek alaposabbak voltak, mások sablonosak, sőt kurtán felületesek. Ez mindenkor a résztvevő személyektől függött. Gyakran ilyen csonka mondatokkal találkozunk: a vizsgálat „stylo conseuto” (megszokott stílusban) folyt le vagy „a gyógyszerterek rendben találtak”.⁴ A legjobb esetben néhány, külföldi mintára megfogalmazott pontból állt a jegyzőkönyv: személyzeti adatok, helyiségek, készletek felsorolása, néhány kiragadott gyógyszer, illetve drog minőségi megítélése és annak megemlítése, hogy (az 1729-ben kiadott) Dispensatorium Viennense találtak-e a gyógyszerterekben, illetve annak alapján történik-e a diszpenzáció.

A gyógyszertervizsgálatokból hiányzott az egyöntetűség, bizonyos pontok kötelező jelenléte és a szakszerű módszerek alkalmazása a vizsgálatnál (pl. reagensekkel).

1785-ben drámai fordulat állt be. Az u. n. Kochmeister-ügy — Kochmeister pozsonyi gyógyszerész hamisított gyógyszereket árult drágított áron — szolgáltatta az alkalmat. Néhány orvos védelmére kelt, de a közvélemény nyomására a Helytartótanács kénytelen volt eljárást indítani, és ezzel kapcsolatban 1785-ben elrendelte a pozsonyi gyógyszerterek — előre be nem jelentett, ex improviso — vizsgálatát.⁵ Huszty Zachariás Teofil, későbbi pozsonyi városi orvos jegyzőkönyvét a Szentháromság patika két napig tartó vizsgálatáról a Helytartótanács egész Magyarország területére vonatkozóan mintának hirdette ki. Szintén 1785-ben jelent meg azonban Huszty éles kritikája a Pharmacopoea Provincialis Austriacáról, melynek következtében a szerző kegyvesztett lett az illetékes bécsi körökben, és azok nyomására a Helytartótanács ezt a jegyzőkönyvet Lumniczer István orvosnak, a másik pozsonyi vizitátornak ugyancsak alapos és tudományosan megalapozott jegyzőkönyvével helyettesítette, bár mentegetőzve: Huszty jegyzőkönyve is jó, de Lumniczeré rövidebb és „a legfelsőbb körök helyeslésével találkozott”. 1802-ben a Helytartótanács további részletes utasításokat adott ki a gyógyszertervizsgálatok ügyében, melyek Huszty újabb beadványára — Litterae exculpatoriae — támaszkodtak. Így a két alapvető feltétel teljesült: a vizsgálatok tartalmának egységesítése és szakszerű jellegük követelménye.

Az idáig vezető utat jellegzetes módon két város példáján tanulmányozhatjuk:

³ *Dispensatorium Augustanum*. Wien.; Appendix 1618.; *Neue Wiener privilegierte Apotheker-Ordnung*. Wien, 1714.

⁴ Pozsony város levéltára (Archiv mesta Bratislavy). *Protocollum actionale*, 1700—1784. Nevezetesen PA 1709, 209. p.; 1749.

⁵ Duka Zólyomi Norbert: Prvy uradny vzor pre vizitácie pelárni na Slovensku. (Az első hivatalos gyógyszertervizsgálati minta Szlovákia területén.). *Farmaceutický Obzor* 1969, 11, 459—469.; Huszty és Lumniczer jegyzőkönyveinek teljes szövegét közölte Linzbauer, F. X.: *Codex sanitarius-medicinalis Hungariae*. Pestini, 1852—1861, II. köt.

Pozsonyén, amely akkor az ország fővárosa volt, és Nagyszombatén, ahol 1769-ben a már működő egyetem keretében megalakult az első magyarországi orvostudományi kar.

A pozsonyi források szerint 1785-ig csak a gyógyszerárvizsgálatok alakí, általános adatait ismerhetjük meg: ki, mikor, milyen gyógyszerárakat vizsgált meg. Akkor 5 polgári és 2 szerzetesrendi gyógyszerár volt a városban (a jezsuitáké és irgalmasrendieké; az Erzsébet-rendé csak belső használatra volt jogosított). A vizsgálatok tartalmára csak gyér megállapítások utalnak. 1709: „minden rendben van”. 1729: a gyógyszerárban megtalálható a bécsi diszpenzatórium, 1747, 1748, 1749: „minden rendben”. Feltűnő, hogy számos évre vonatkozóan a városi jegyzőkönyvekben egyáltalán nincs nyomuk a gyógyszerárvizsgálatoknak (1700—1708, 1710—1728, 1730—1734, 1737—1742, 1751 stb.), csak 1785-től folytatólagos a sorozat.⁶

Nagyszombatban hasonló volt a helyzet.⁷ Itt az első adat egy nyilvános teriáka-készítésről szól: a meghívottak számát és a nyilvános, színpadias rendezést tekintve mai szóval akár teriáka-shownak is nevezhetnők. Egyébként ez a látványosság a német területeken a középkor óta ismeretes volt, de Magyarországon nem honosult meg. Jung Ábrahám, a jezsuita gyógyszerár gondnoka, 1647. május 16-án közölte a városi magisztrátus tagjaival és a városban működő orvosokkal, hogy nyilvánosan fog teriákát készíteni, amihez őket meghívja. Ugyanis — írja — a gyógyszer mindkét fajtája, a Theriáka és Mithridatum, mely a patikában található, „előregedett és kimerült”. A jelenlevők majd megállapíthatják, hogy elkészítésük mennyiségben és minőségben megfelel-e a kívánalmaknak.

Az egészről azt következtethetjük, hogy addig Nagyszombatban nem került sor hivatalos gyógyszerárvizsgálatra, és Jung akcióját is inkább reklám- és gazdasági megfontolások inspirálták, semmint tudományos elképzelések. A teriáka igen költséges gyógyszer volt, és ilyen teriáka-shownak elsősorban azt kellett bizonyítania, hogy a gyógyszerész semmi értékes alkotórészt nem hagyott ki belőle, sem rosszabb minőségűvel nem helyettesített. A legrégebbi adat Nagyszombatban gyógyszerári vizsgálatról egy 1689-ből származó feljegyzés, mely szerint a város főbíztosa (comissarius) elrendelte, állapíttassék meg, nincsenek-e romlott szerek vagy anyagok a város gyógyszeráraiban. Ez a rendelkezés, ha keresztül is vitték, csak egy kérdést vetett fel, valószínűleg feljelentés alapján, és nem tekinthető rendszeres gyógyszerárvizsgálatra célzó előírásnak. Nagyszombatban is az 1727-es és 1736-os országos rendeletek alapján megejtett gyógyszerári vizsgálatok lettek rendszeresek. Tartalmilag nem különböznek az egykorú pozsonyi vizsgálatoktól. A vizitátorok megállapították, hogy az összes patika (3 polgári, 1 jezsuita) gyógyszerrel jól el van látva. Néhány konkrét adatot az 1762., 1763. és 1769. évekből ismerünk: a városi orvos néhány szirupot és kompozitát vizsgált meg tüzetesebben. Az országos viszonylatban kötelező vizsgálatminta bevezetése — Huszty, majd Lumniczer jegyzőkönyvei alapján — Nagyszombatban is új tartalmat adott a gyógyszerári vizsgálatoknak. Alaposabbak lettek, szakszerű módszerekkel állapították meg természetesen csak egyes, kiragadott gyógyszerek és drogok minőségét.

Összefoglalva, 1786 óta a gyógyszerárvizsgálatok szakszerű megalapozottsága a következőkben nyilvánult meg.

Az ellenőrzés bizonyos pontokat nem mellőzhetett. Ezek Huszty és Lumniczer jegy-

⁶ Pozsony város levéltára. *Protocollum actionale* 1700—1784.

⁷ Simoncic, J.: Adalékok Nagyszombat egészségügyének történetéhez a feudalizmus korában. *Comm. Hist. Artis Med.* (57—59) 1971, 211—218.: Nagyszombat város levéltára (Archiv mesta Trnavy). *Statuta Communalia* 1690—1738, 22 a. art. 24. (az 1689-iki patikaellenőrzés)

zökönnyvei, azaz az országos minták alapján és az 1786 óta gyakorolt eljárás szerint a következők voltak:

1. Technikai adatok, a gyógyszerész és személyzetének személyi adatai, segédkönyvek (feltétlenül megkívántatott a Pharmacopoea Provincialis Austriaca legutolsó kiadása és a bécsi Taxa), a helyiségek és állapotuk.

2. Az egyes drogok és gyógyszerek ellenőrzése. Az előírtak megtalálható-e a gyógyszer-tárban és kellő mennyiségben; állapotuk és minőségük. Az ellenőrzést szakszerű módszerekkel kell végrehajtani (reagenciák használata és hasonlók).

3. Teljesen új volt esetleges megjegyzések és konkrét indítványok beiktatása a jegyzőkönyvbe. Ilyenek Husztynál és Lumniczernél egyaránt találhatók: hiányjegyzékek kötelező bevezetése, számlakönyveké, a sebészek által kiállított vények különleges ellenőrzése, az edények és súlyok vizsgálata, nem változott-e térfogatuk a használat és a szennyeződések következtében. Követelmény lett, hogy a drágább külföldi drogokat és szereket olcsóbb belföldiekkel kell helyettesíteni, pl. a spanyolországi szódát belföldi Sal alcaleum Pannonicummal, vagy hogy a babonás tömeg által követelt szereket, melyeknek gyógyító hatásuk nincsen — pl. az Axungiae (állati zsírok) — ki kell küszöbölni; hasonlóképpen ki kell zárni a kézi eladásból a mérgeket és kábítószereket. Huszty azt is követelte, hogy a bécsi taksát a magyarországi viszonyoknak megfelelően módosítsák, és megalakítsák a külföldön létező, de Magyarországon ismeretlen Collegium Medicumokat, melyek általában ellenőrzést gyakorolnak a gyógyszertárak felett. Végül Huszty önálló magyarországi gyógyszerkönyv bevezetésére is gondolt — valójában erre csak 1872-ben került sor —, Lumniczer pedig élő herbáriumok bevezetését ajánlotta, sok gyógyszerész hiányos botanikai ismereteire való tekintettel.

Ha ebből a számos indítványból a további jegyzőkönyvek sokat el is mellőztek, a minták mégis megnyitották Magyarországon az utat a folyamatos, szabályszerű és szakszerű alapon végrehajtott gyógyszertárvizsgálatokhoz, amilyenekre azután a pesti orvostudományi kar felügyelete alatt hovatovább minden hazai gyógyszertárban sor került, és amelyek betöltötték azt a célt, melyet Huszty egyik beadványában oly találóan a következőképpen fogalmazott meg: „A gyógyszertári vizsgálatoknak részleteken felül elsősorban az a céljuk hogy a gyógyszerészt állandó feszültségben tartsák, az orvosokat pedig arra kötelezik, hogy a hiányokat jelentsék.”

Zusammenfassung

Seit dem Mittelalter richtete sich die Aufmerksamkeit der Universitäten auf die, in ihrem Anziehungskreis fungierenden Apotheken, und auch die Städte überprüften zeitweise die Tätigkeit der, zu ihrem Gebiet gehörigen Apotheken. Bezüglich des Gebietes des geschichtlichen Ungarns wurde die Verpflichtung der jährlichen Überprüfung der Apotheken als erstes in den Anordnungen von Karl III. 1727. und 1736. erklärt. Diese Anordnungen schienen damals nur formal zu sein, da sie das Objekt und die Methoden der Untersuchung nicht enthalten haben. Das für das ganze Land gültige Überprüfungsmodell wurde 1786 vom Statrat bestimmt. Den Grund dieses Modells, sowie den der 1802 herausgegebenen detaillierten Anweisungen, bildeten die Untersuchung einer Arzneifälschungsangelegenheit, und im Laufe dieses Verfahrens von den Chefärzten Zacharias Theofil Huszty und István Lumniczer verfertigten Protokolle;— welche gleichzeitig die zwei fundamentalen Bedingungen: die Gleichschaltung der Überprüfungen und den fachmässigen Charakter derselben, geschaffen haben.

N. DUKA-ZÓLYOMI, Dr. jur., CSc.
83000 Bratislava, Zubekova 23. CSSR